

Door Gaston Dorren

‘Zuid-Amerika zou minder talen moeten hebben’

‘Wat leren talen ons over het verleden?’ Het is een van de vragen – nummer 17 – die de KNAW opnam in *De Nederlandse Wetenschapsagenda*. Het is ook een van de twee hoofdvragen van het KNAW-programma ‘Taaldiversiteit’ van Maarten Mous (Leiden), Pieter Muysken (Nijmegen) en John Nerbonne (Groningen). En het is dé vraag zowel op het internationaal congres dat Muysken onlangs organiseerde als in het interview dat we vooraf met hem hadden.

‘Een van de dingen die je van talen kunt leren over het verleden is hoe groepen mensen zich in prehistorische tijden hebben verspreid over de continenten. Dat is een oude vraag, waar in de negentiende eeuw veel over nagedacht is. Tegenwoordig staat die vraag opnieuw in de belangstelling, maar inmiddels hebben we nieuwe kennis en nieuwe technieken die helpen bij het beantwoorden.’

‘Die nieuwe kennis komt uit allerlei disciplines, zoals archeologie, biologie en prehistorie. De moderne genetica draagt zelfs op twee manieren bij. Eén manier is het

bestuderen van menselijke Y-chromosomen en mitochondriaal DNA. Je kunt dan proberen, zoals Cavalli-Sforza heeft gedaan, een “stamboom van de mensheid” te maken en te zien hoe groepen zich over de wereld verspreid hebben.’

‘De andere manier is dat wiskundige analysetechnieken uit de genetica – de bio-informatica – nu ook gebruikt worden om naar taalkundige gegevens te kijken. Denk aan de zaak-Marianne Vaatstra: de recherche zou bij dezelfde verdachte zijn uitgekomen als ze niet zijn eigen

Pieter Muysken

DNA hadden gehad, maar alleen dat van familieleden. De analysetechnieken die dat in hun mars hebben, zijn ook bruikbaar om conclusies te trekken over de verwantschap tussen talen. Eerst vuur je een hele vragenlijst af op een heel stel talen: over hun grammatica, hun klanksysteem, noem maar op. Die antwoorden vormen samen een soort “DNA” van elk van die talen, dat je vervolgens net zo kunt analyseren.’

Noordoostpolder

‘Ik ben zelf veel bezig geweest met de inheemse talen van Zuid-Amerika. Met de klassieke taalkundige methodes kun je daar een cruciale vraag niet beantwoorden, namelijk: hoe is het mogelijk dat Zuid-Amerika van alle werelddelen het laatst bevolkt is, maar toch de grootste taaldiversiteit kent? In Afrika woont de mens het allerlangst, meer dan honderdduizend jaar, en toch heb je daar maar vijf families plus hoogstens tien “isolaten” - talen die nergens bij horen en dus een familie op zichzelf vormen. Europa is later bevolkt en wij hebben er maar drie: Indo-Europees, Fins-Oegrisch en het isolaat Baskisch. Maar in Zuid-Amerika, de Noordoostpolder onder de continenten, waar nog maar betrekkelijk kort mensen, daar zijn het er maar liefst 117!’

‘Dat is in strijd met het algemene patroon, want dat luidt: hoe ouder, hoe diverser. Talen hebben tijd nodig om uit elkaar te groeien, dus Zuid-Amerika zou minder taaldiversiteit moeten hebben dan Afrika. Als je in Zuid-Amerika naar het Spaans kijkt, dan klopt die vuistregel wél netjes: Spaans wordt daar pas sinds Columbus gesproken, en die taal is er sindsdien maar een klein stukje uit elkaar gegroeid, tot dialecten die over en weer prima te verstaan zijn. Maar de inheemse talen van Zuid-Amerika zijn dus veel diverser dan je zou verwachten. Toen zich daar 13 à 14 duizend jaar geleden mensen vestigden, zal de taaldiversiteit van die groepen beperkt zijn geweest. Het uiteengroeien lijkt daar in een veel hoger tempo te zijn verlopen dan in Afrika en Europa. Hoe kan dat? Dat is een van de dingen waar we het op de conferentie in december over gaan hebben.’

taboe

‘Talen kunnen overigens wel snel veranderen, ook in een stabiele omgeving. Daar kennen we voorbeelden van. Bij kleine talen veranderen de sprekers soms willens en wetens bepaalde woorden. Dat kan zijn omdat ze zich

willen onderscheiden van hun burens – taal is ook een soort identiteitsbewijs – of omdat na een sterfgeval bepaalde woorden die met die persoon te maken hebben een taboe karakter krijgen en daarom vervangen moeten worden. Het eerste is bekend uit Australië, dat laatste van Nieuw-Guinea. Een andere variant zie je bij de Zoeloes, in Zuid-Afrika: als een vrouw trouwt mag ze geen woorden meer gebruiken die een lettergreep van de naam van haar man bevatten. *Isihlonipha* heet dat, “respectvol praten”. Een voor de hand liggende oplossing is dan om “verboden” woorden te vervangen door leenwoorden uit een andere taal, waar je contact mee hebt. Zulke mechanismes kunnen ook in Zuid-Amerika een rol hebben gespeeld.’

weggevaagd

‘Omgekeerd is het ook denkbaar dat Zuid-Amerika het *normale* “uiteengroei tempo” van talen laat zien, en dat we juist moeten verklaren waarom de diversiteit op de meeste andere plaatsen zo veel kleiner is. Bevolkingsdichtheid zou een verklaring kunnen zijn. Als die laag is, zoals in het Amazonegebied, hebben mensen weinig contact met anderen en is er dus weinig wederzijdse taalbeïnvloeding. Bij hogere bevolkingsdichtheid en veel contacten ontstaat er een soort “traagheid”: vernieuwingen kunnen zich weliswaar sneller verspreiden over een groot gebied dan bij weinig contact, maar juist daardoor blijven al die talen wat meer op elkaar lijken.’

‘Een andere, aanvullende verklaring voor de geringe diversiteit in bijvoorbeeld Afrika, is dat daar heel veel talen weggevaagd zullen zijn. Zo hebben de sprekers van één taalfamilie, Bantoe, in de loop der eeuwen een enorm gebied in het oosten en zuiden van Afrika ingenomen. Voor een deel hebben ze de mensen die daar woonden verdreven of gedecimeerd – dan spreek je van *diffusie* ten koste van een andere taal, in dit geval bijvoorbeeld ten koste van de klicktalen van de Khoisan. Voor een ander deel zijn de oude bewoners gebleven en hebben ze de nieuwe taal overgenomen, zoals de Twa-pygmeëen hebben gedaan – dat heet *shift* of *taalwisseling*. Die discussie wordt ook sinds jaar en dag over Europa gevoerd: stammen wij af van Indo-Europeanen die uit het Midden-Oosten hiernaartoe zijn verhuisd, of van een soort Basken, met andere woorden van oer-Europeanen, die later een Indo-Europese taal hebben overgenomen van een relatief kleine groep Indo-Europese kolonisten? Op grond van genetische gegevens lijkt dat laatste in Europa de boventoon te voeren.’

Beeld Bruno Maillart

Het programma 'Taaldiversiteit: genese, historische ontwikkeling en cognitie' zal drie meerdaagse internationale conferenties organiseren.

De eerste, die in december in het Trippenhuis heeft plaatsgevonden, ging over 'taaldiversificatie en contact' – organisator Pieter Muysken vertelt er in dit artikel over.

Volgend jaar zal Maarten Mous (Leiden) een soortgelijke bijeenkomst organiseren die een andere vraag uit *De Nederlandse Wetenschapsagenda* (nummer 26) zal behandelen, namelijk wat taaluniversalia over de menselijke geest zeggen.

Een derde en laatste conferentie is voorzien voor 2014. Op initiatief van John Nerbonne (Groningen) zullen daar computationeel-methodologische vraagstukken worden besproken.

Het programma 'Taaldiversiteit' levert bijdragen aan nog twee andere vragen uit de *Wetenschapsagenda*, namelijk 'Hoe beïnvloedt migratie van personen, objecten en ideeën de ontwikkeling van culturele identiteit?' en 'Verloopt culturele integratie vandaag anders dan in het verleden?'

Zie voor meer informatie over de *Wetenschapsagenda* www.knaw.nl/thema

landbouw

'Terug naar Zuid-Amerika, met zijn onwaarschijnlijke diversiteit. De processen die in Afrika en Europa de diversiteit hebben verminderd, zouden zich daar dan dus in veel beperktere mate hebben afgespeeld. Let wel: in mindere mate, en niet: niet. Zo heb je de Arawakken, een

volk dat nu als een soort archipel over het continent verspreid woont. Net als de Bantoes in Afrika doen ze aan landbouw. We weten inmiddels dat de inheemse Zuid-Amerikanen veel meer aan landbouw deden dan je zou denken als je oppervlakkig naar het Amazonebos kijkt. Uit bodemonderzoek en luchtfotografie is dat duidelijk gebleken – daar heb je dat verband met andere disciplines weer. Landbouwvolken hebben de neiging zich te verspreiden en hun talen dus ook, of het nou vooral via taalwisseling of vooral via diffusie is. De Arawak-talen vormen nu een van de grotere taalfamilies van Zuid-Amerika.

signalen

Met die nieuwe, geavanceerde analysetechnieken proberen we nu dus een stap verder te komen. Tot nu toe is een eventuele verwantschap tussen talen altijd voor een groot deel beoordeeld aan de hand van woordenschat: als talen een aantal eendere woorden hebben geërfd van hun gezamenlijke voorouder, zijn ze verwant. Nu hopen we ook andere signalen op te pikken en zo familiebanden tussen talen te ontdekken die ons tot dusverre zijn ontgaan. Het is bijvoorbeeld duidelijk dat de talen van de Andes een aantal kenmerken delen en die van het Amazonegebied eveneens. Dat kán door latere wederzijdse beïnvloeding zijn gekomen, maar ik vermoed eigenlijk van niet. Het gaat om overeenkomsten op zo'n diep niveau, dat ik me niet goed kan voorstellen dat die door later contact zijn ontstaan. Daar zitten mogelijke familiebanden.'

'Ook is het goed denkbaar dat processen als diffusie en taalwisseling het taal-"DNA" op een andere manier beïnvloeden. Als dat zo is, kun je aan talen nog lange tijd blijven zien wat ze hebben meegemaakt. Als we eerst die talen analyseren waarvan de geschiedenis goed bekend is, kunnen we mogelijk zien welke sporen diffusie en taalwisseling achterlaten. Naar die sporen kunnen we dan gaan zoeken in talen waarvan de geschiedenis onbekend is. Op de conferentie in december gaat het dan ook niet alleen over Zuid-Amerika. Maar de inzichten die eruit komen zullen hopelijk wel helpen om het Zuid-Amerikaanse raadsel op te lossen. Al die mensen die zich bezighouden met Zuidoost-Azië en Afrika, bijvoorbeeld, praten niet zo vaak met de kenners van Zuid-Amerikaanse talen. Die uitwisseling alleen al kan veel opleveren.'